

**ლაზთა პოეტური გულისთქმის
ეროვნული ფუნდამენტი
NATIONAL FOUNDATION
OF LAZ POETIC ASPIRATION**

ავთანდილ ნიკოლეიშვილი
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო ნივერსიტეტი
ქუთაისი, საქართველო

Avtandil Nikoleishvili
Akaki Tsereteli State University
Kutaisi, Georgia

ABSTRACT

Disconnection of Lazeti from Georgian statehood for many centuries essentially led to the circumstances where the Laz, in fact, did not have professional writers until the past century, those who would express their ideas in the Georgian or Laz literary texts. From this perspective, the Laz folklore is in more favourable state since it is rather rich and diverse due to the Laz folklore texts.

As is commonly known, the majority of the Laz living in Turkey determine their own national and linguistic identity independently from the Kartvelian ethnic group. This is not the case, as the proposed paper aims to demonstrate in a well-argued manner, based on the poetic texts written by the Laz themselves, that the Laz population represents a vital part of the Kartvelian world, given their ethnic roots, language, coexistence in the course of the centuries, customs and traditions, as well as other parameters typical to the national identity. Despite the fact that most part of the Laz lives beyond the borders of Georgia, their national self-consciousness is still Georgian.

The folklore is of tremendous importance for manifesting the national consciousness of the Laz. From this perspective, interesting accounts are attested in the Laz folklore texts recorded by I.Kipshidze, G.Dumézil, G.Kartozia, I. Asatiani, T.Kalandia, Z.Tandilava, T.Shioshvili, Ts.Narakidze and other researchers, the texts whose authors and story-tellers/reciters (of folk poetry) passionately demonstrate several important features that define their national identity.

Even though the Laz authors mainly put special emphasis on their tragic historical destiny when conceptualizing their past, they still underline the fact that, despite everything, they managed to protect and maintain their national identity.

The idea of ethnic unity of the Laz and the Georgians has been manifested with even greater force in the poetry of Hasan Helimisi and Jacob (Yasha) Tandilava, the Laz poets who live in Georgia.

საკვანძო სიტყვები: ლაზური ზეპირსიტყვიერება, ლაზური პოეზია, ლაზთა ეთნიკური იდენტობა.

Keywords: Laz folklore, Laz poetry, Laz ethnic identity.

ლაზეთის ტრაგიკულმა ისტორიულმა ხვედრმა და ქართული სახელმწიფოებრივი სივრციდან მისმა მრავალსაუკუნოვანმა მონყვეტამ არსებითად განაპირობა ის ფაქტი, რომ პროფესიონალი მწერლები, რომლებიც თავიანთ გულისთქმას ქართულად ან ლაზურად შექმნილი მხატვრული ტექსტებით გამოხატავდნენ, ლაზებს ფაქტობრივად გასულ საუკუნემდე არ ჰყოლიათ.

არადა ლაზმლოვანეებსა და მნიგნობრებს ქართულსახელმწიფოებრივ სივრცეში ლაზეთის არსებობის პერიოდში მნიშვნელოვანი როლი რომ აქვთ შესრულებულ ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში, ამის დასტურად V საუკუნის დიდი ქართველი მნიგნობრისა და მოაზროვნის – პეტრე იბერის მასწავლებლისა და კოლხეთის აკადემიის ხელმძღვანელის – იოანე ლაზის გახსენებაც იქნება საკმარისი.

აღნიშნული თვალსაზრისით გაცილებით უკეთესი მდგომარეობა არსებობს ლაზურ ზეპირსიტყვიერებაში, რომელიც საკმაოდ მდიდარია და მრავალფეროვანი ლაზურად შექმნილი ფოლკლორული ტექსტებით. ლაზური ზეპირსიტყვიერი ლიტერატურის ისტორიას მკვლევარები XVII საუკუნის ცნობილი თურქი მოგზაურისა და მემატიანის – ევლია ჩელების მიერ ლაზურად ჩანერილი ოთხსტრიქონიანი ლექსით იწყებენ. მიუხედავად იმისა, რომ ლაზურის არცოდნის გამო ევლია ჩელების მიერ ჩანერილი ამ პოეტური ტექსტის სიტყვათა ნაწილი გაუგებარია, სპეციალისტები ხსენებულ ჩანანერს მაინც უყოყმანოდ მიიჩნევენ განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონე მოვლენად ლაზური მხატვრული ზეპირსიტყვიერების ისტორიაში.

ლაზური ფოლკლორის მკვლევართა მართებული ვარაუდით, ლაზური ზეპირსიტყვიერების მაღალი დონე სავსებით ლოგიკურად იძლევა საფუძველს იმის სათქმელად, ფოლკლორული შემოქმედების პარალელურად წარსულში ლაზური ლიტერატურაც რომ შეიქმნებოდა და არაერთი ლაზი მწერალიც იქნებოდა ცნობილი.

ლაზური პოეტური ფოლკლორისა და ლაზი პოეტების მიერ შექმნილ ტექსტებზე დაყრდნობით, ქვემოთ შევეცდები რამდენადმე მაინც გამოვკვეთი ის საფუძველი, რასაც ლაზთა დიდი ნაწილის ეროვნული ცნობიერება ემყარება საკმაოდ მყარად. დიდი ნაწილისო, ვამბობ იმიტომ, რომ განსხვავებით საქართველოში მცხოვრები ლაზებისაგან, რომლებიც თავიანთ თავს ქართველური მოდგმის სისხლხორცეულ განმტოებად მიიჩნევენ, თურქეთელ ლაზთა უმეტესობა აღნიშნულ პრობლემას დღესდღეობით უკვე განსხვავებული თვალთახედვით იაზრებს და საკუთარი ეროვნული და ენობრივი იდენტობის წარმოჩენას ქართველური ეთნოსისაგან განცალკევებულად ცდილობს.

წინამდებარე ნარკვევის მიზანია მკითხველს კიდევ ერთხელ დავანახოთ ამ თვალსაზრისის უსაფუძვლობა და თავად ლაზების მიერ შექმნილ პოეტურ ტექსტებზე დაყრდნობით არგუმენტირებულად ვაჩვენოთ, რომ ლაზური მოდგმა თავისი ეთნიკური ფესვებითაც, მეტყველებითაც, საუკუნეთა განმავლობაში ერთობლივი თანაცხოვრებითაც, ადათ-

ტრადიციებითაც და ეროვნული იდენტობის წარმომჩენი სხვა პარამეტრებითაც ქართველური სამყაროს სისხლხორცეულ ნაწილს წარმოადგენს.

როგორც ცნობილია, პირველი მსოფლიო ომის დროს, 1915 წლის აპრილში, განხორციელებულ ფართო მასშტაბიან საომარ ოპერაციათა შედეგად რუსულმა სამხედრო შენაერთებმა იმხანად ჯერ ვინე, ათინა, სურმენე, რიზე და ოფი დაიკავეს, შემდეგ კი ქალაქი ტრაპიზონი. ხსენებულ ადგილებში რუსული მართვა-განმგებლობის დასამყარებლად რუსები ტრაპიზონში იმთავითვე შეუდგნენ სამხედრო პორტის მონყობას, საავტომობილო გზის გაყვანას, 1916 წლის ივლისიდან კი ბათუმ-ტრაპიზონის რკინიგზის მშენებლობაც დაიწყეს დაჩქარებული წესით (ნარკვევები 2008: 367).

რუსეთის იმპერიის სამხედრო შენაერთების მიერ ისტორიულად ლაზეთის კუთვნილი ტერიტორიის დაკავების შემდეგ ქართველ საზოგადოებაში გაჩნდა იმედი იმისა, რომ რუსეთის მიერ მოპოვებული ამ წარმატების შედეგად საუკუნეების წინათ დაკარგული ეს რეგიონი კვლავაც გახდებოდა ჩვენი ქვეყნის სისხლხორცეული ნაწილი. საქართველოსთან ლაზეთის შემოსა-ერთებლად და ამით ისტორიულ ავბედობათა გამო ერთმანეთისაგან იძუ-ლებით გამიჯნულ მოძმეთა შორის განყვეტილი ურთიერთობის აღსადგენად იმხანად არაერთი ლაზი პატრიოტი იბრძოდა აქტიურად.

მათ შორის იყო მემედ აბაშიძეც (1873-1937), რომელმაც ოსმალეთის მიერ დაპყრობილ ქართულ რეგიონებსა და საქართველოში მცხოვრებ თანამემამულეებს შორის ეროვნული ერთობის აღდგენის მისეულ პროგრამაში ლაზეთის პრობლემა განსაკუთრებული ყურადღების საგნად აქცია. მაგალითად, 1919 წლის 21 იანვარს გაზეთ „საქართველოში“ გამოქვეყნებულ ინტერვიუში მ. აბაშიძე ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ლაზისტანში სულ მალე დაარსდებოდა სამაჰმადიანო საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტის განყოფილება. მისი ხაზგასმით, ამ გადაწყვეტილების მიღების საფუძველს, უპირველეს ყოვლისა, ის ფაქტი წარმოადგენდა, რომ „ლაზებში დიდი მოძრაობა იყო საქართველოს რესპუბლიკაში მთლიანი სამაჰმადიანო საქართველოს შესასვლელად. ამ მოძრაობას რიზეც კი უჭერდა მხარს.“

როგორც გაზეთ „საქართველოს“ 1919 წლის 4 მარტის ნომერში გამოქვეყნებული წერილითაც დასტურდება, მ. აბაშიძის მიერ მონოღებული ეს ცნობა სათანადო საფუძველს მოკლებული განცხადება არ ყოფილა და ხსენებული კომიტეტი რეალურად მართლაც შედგომია საქმიანობას. კერძოდ, გაზეთის ინფორმაციით, „დაარსდა და მოქმედება დაიწყო ჭანეთ-ლაზისტანის განმათავისუფლებელმა კომიტეტმა. ამ დღეებში მან გამოუშვა მონოღება ლაზებისადმი.“

ყოველივე ზემოთქმულთან დაკავშირებით აქ ლაზური ფოლკლორის ერთი ნიმუშიც – ირი არ ვიათენ („ყველა ერთად ვიყოთ“) მინდა გავიხსენო, რომელიც, სავარაუდოდ, სწორედ ამ მოვლენით შთაგონებულ ხალხურ

პოეტურ ტექსტს უნდა წარმოადგენდეს. კერძოდ, ამგვარი ვარაუდის გამო-თქმის საფუძვლად შეიძლება მივიჩნიოთ ლექსის ლაზი ავტორ-მთქმელის საუბარი იმაზე, რომ მისი თანამემამულენი თავიანთი ენისა და ეროვნული თვითმყოფადობის გადარჩენის გზად პირველ ყოვლისა ქართველებთან ერთობას მიიჩნევდნენ (ლექსი არდაშენელ მევლედ კარაგიოზისაგან 1979 წელს ქალაქ იზმირში ჩაიწერა წათე ბანაშმა. კარტოზია 1993: 120).

ლექსის ავტორის თქმით, სწორედ ლაბთა ამ იმედიანი მოლოდინის გამოვლინებად იქცა ლაზეთში მემედის (არ შევცდებით, თუ ვიტყვით, რომ აბაშიძის) ჩასვლა და მასთან ურთიერთობით გაჩენილი იმედი თბილისთან კავშირ-ურთიერთობის დამყარებისა. ნათქვამისათვის მეტი დამატებლობის მისაცემად გთავაზობთ ხსენებული ლექსის ბზკარედულ თარგმანს (რომელიც ეკუთვნის ეკა დადიანს):

ყველა ერთად ვიყოთ, სადაც ვართ ლაზები,
სისხლი ერთი გვაქვს, ჰეი, ბიჭებო,
სხვა არ არიან ჩვენნაირი კაცები,
საშველი ვუპოვოთ ჩვენს დარდებს!
ნუ გავეყოფით ერთმანეთს,
ნუ გამოვიბამთ თოკს კისერზე,
არ შეგვემინდეს არავისი,
საშველი ვუპოვოთ ჩვენს დარდებს!
ერთმანეთის შეყვარება შეგვიძლია ლაზებს,
ვიპოვით ჩვენი ჯიშის კაცებს?
ავგვესება დარდით თვალები,
საშველი ვუპოვოთ ჩვენს დარდებს!
მემედი მოვიდა იზმირში,
თვითონ ვერ მიდის და ჩვენ უნდა წავიყვანოთ,
ერთ თვეში დაბრუნდება თბილისში,
როგორ მოვიქცეთ, ვიფიქროთ, ჰე, ძმაო!
წამოხვალ, ჩიონა მემედ?
თბილისში დამპატიყეთ,
მუდამ გვაქვს შენი სიყვარული,
საშველი ვუპოვოთ ჩვენს დარდებს!
ვასწავლოთ ლაზური ჩვენს შვილებს.
კარგები არიან ლაზი ბავშვები.
ასე რო ვამბობ, თვალები ცრემლით მევსება,
როგორ ვქნათ, ვიფიქროთ, ჰე, ძმაო!
წადი, მემედ, შემოგვევლე (ყელზე),
ნუ ლაპარაკობ, ცრემლით მევსება თვალები,
ასე ვართ დღემდე თავისუფლები.
როგორ ვქნათ, ვიფიქროთ, ჰე, ძმაო!
გავიცანით მეგრელი და ქართველი

და მათთან ვილაპარაკეთ ლაზურად,
 შევიკრიბეთ ერთად დაღლილ-დაქანცულები.
 როგორ ვქნათ, ვიფიქროთ, ჰე, ძმაო!
 ეს დაწერა კარაგიოზი მეველედმა,
 ვინც ლაზი ნახო, ჭკუა დაარიგე,
 რაც მოხდება, მოხდება, თვალები დახუჭე,
 როგორ ვქნათ, ვიფიქროთ ამაზე, ჰე, ძმაო!
 არც თურქი ვარ და არც არაბი,
 ვსვამ ლაზეთის სადღეგრძელოს...
 საშველი ვუპოვოთ ჩვენს დარდებს!
 როგორ ვქნათ, ვიფიქროთ, ჰე, ძმაო!

ზემოთქმული მოსაზრების დასტურად აქ ტ. ფუტკარაძის, ი. თანდილაგასა და მ. ლაბაძის მიერ 2012 წელს გამოქვეყნებული ნაშრომიც – „ლაზეთის მკვიდრ ქართველთა (ლაზთა) ენობრივ-ეთნიკური იდენტობის საკითხები“ მინდა დავიმოწმო. ხსენებული ნაშრომის ავტორთა მტკიცებით, „1908-1915 წლებში ლაზეთში არსებობდა ქართული ეროვნული მიმართულების მქონე დაჯგუფებები, ე. წ. „კომიტეტები,“ რომლებიც იარაღით ხელში იბრძოდნენ საქართველოს ერთიანობისა და დამოუკიდებლობისათვის... განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს I მსოფლიო ომის დროს საზღვარგარეთის ქართული სათვისტომოს მონდომებით შექმნილი „თამარ მეფის ლეგიონი“ (1915-1917), რომლის მებრძოლთა 90%-ს სწორედ ლაზები შეადგენდნენ. ხსენებული ლეგიონის წევრებმა შემდეგშიც განაგრძეს ბრძოლა იმისათვის, რომ ლაზეთი მთლიანად შეერთებოდა საქართველოს რესპუბლიკას, თუმცა 1921 წლის რუსეთ-თურქეთის ანტიქართული შეთქმულების გამო მათმა თავგანწირულმა ბრძოლამ სასურველი შედეგი ვერ გამოიღო“ (ფუტკარაძე... 2012: 211).

საქართველოსთან ლაზეთის შემოსაერთებლად გააქტიურებული ამ ბრძოლის განმაპირობებელ უმთავრეს საფუძვლად, პირველ ყოვლისა, ის მოვლენა იყო ქცეული, ხსენებულ ბრძოლაში მონაწილე ქართველებსა და ლაზებს კარგად რომ ჰქონდათ გაცნობიერებული - ჩვენი ხალხების ეროვნულ-ეთნიკური ერთობა.

აღნიშნული მოვლენის ამგვარ შეფასებაში გადაჭარბებული რომ არათვრიან, ამას ლაზური ზეპირსიტყვიერებაც ნათლად ადასტურებს. ამ თვალსაზრისით ძალზე მნიშვნელოვან ნაწარმოებს წარმოადგენს ის ხალხური ლექსი, რომელიც იოსებ ყიფშიძეს ჩაუნერია 1917 წელს ლაზეთში სამეცნიერო მივლინებაში ყოფნის დროს (თანდილაგა 1972: 147):

საქართველოში ბევრია ჩვენი ამხანაგები,
 საქართველოში არიან ჩვენი ჭკვიანი ძმები,
 ძველ ქართველთა მოდგმა ვართ, თუ იცი, ჩვენო ძმაო?
 დავინყებელი ვართ ჩვენ, ჩვენო ძველო ძმაო!
 ლაზი, ქართველი, მეგრელი – ჩვენი ძმები არიან ყველანი,
 თურქმა დაგვწვა, დაგვდაგა, შენ არ იცი ეს ამბავი?

„საქართველოს დამოუკიდებლობის ლაზეთის კომიტეტის” თავკაცები და ამ ორგანიზაციასთან დაკავშირებული მათი თანამემამულეები საქართველოსთან ლაზეთის შემოსაერთებლად ბრძოლას პირველი მსოფლიო ომის დასრულებისა და ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდგომ პერიოდშიც განაგრძობდნენ. მაგრამ 1921 წელს საბჭოთა რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობისა და ოსმალეთთან ყარსის ხელშეკრულების გაფორმების შემდეგ მათ ამ პატრიოტულ მისწრაფებას უკვე საბოლოოდ დაესვა წერტილი.

სამწუხაროდ, როგორც ჩვენთვის ხელმისაწვდომი მასალებით ირკვევა, ლაზეთის თურქულ ნაწილსა და თურქეთის სხვა რეგიონებში მცხოვრებ ლაზ მწერალთა უდიდესი ნაწილი თავის შემოქმედებას თურქულ ენაზე ქმნიდა და ქმნის და ლაზურად მხოლოდ კანტიკუნტად თუ წერს.

რაც შეეხება ლაზეთის საკუთრივ ქართულ ნაწილს, აქ მცხოვრებ ლაზთაგან პოეტურ სიტყვას პროფესიულად შეჭიდებულ ავტორთაგან დღემდე მხოლოდ ორი პროფესიონალი პოეტი შეიძლება გავიხსენოთ – ან უკვე გარდაცვლილი ხასან ჰელიმიში – პოეტურ შემოქმედებაზე უფრო მეტად თავისი ფერწერული ტილოებით ცნობილი მხატვარი, და სარფში მცხოვრები პოეტი იაკობ (იაშა) თანდილავა, რომელიც დღესაც აქტიურ შემოქმედებით საქმიანობას ეწევა.

როგორც ზემოთაც ითქვა, ლაბთა ეროვნული ცნობიერების წარმოსაჩენად უაღრესად მნიშვნელოვან ცნობებს გვანვდის ლაზური ზეპირსიტყვიერება. მიუხედავად იმისა, რომ ლაზების ფოლკლორული შემოქმედების ჩანერის დროს ამ საკითხთან დაკავშირებული ტექსტების მოძიებას საგანგებო ყურადღება ნაკლებად ექცეოდა, დღესდღეობით ჩვენთვის ხელმისაწვდომი მასალები ამ მიმართულებითაც გვანვდის მრავალ მნიშვნელოვან ინფორმაციას.

ამ მოსაზრების დამადასტურებელ მასალებს დაინტერესებული მკითხველი საკმაოდ იპოვის ი. ყიფშიძის, ყ. დიუმეზილის, გ. კარტოზიას, ი.ასათიანის, თ. კალანდიას, ზ. თანდილავას, თ. შიოშვილის, ც. ნარაკიძისა და სხვა მკვლევართა მიერ ჩანერილ იმ ლაზურ ფოლკლორულ ტექსტებში, რომელთა ავტორ-მთქმელები ემოციურად წარმოაჩინენ თავიანთი ეროვნული იდენტობის განმსაზღვრელ არაერთ მნიშვნელოვან მხარეს.

აღნიშნული თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა ლაბთა ზეპირსიტყვიერი შემოქმედების ის ნიმუშები, რომელთა ავტორ-მთქმელები თავიანთი მხარისადმი სიყვარულის გრძნობას გამოხატავენ. მიუხედავად იმისა, რომ საარსებო სახსრის მოსაპოვებლად ლაზებს საკუთარი კარ-მიდამოდან ხშირად ხანგრძლივი დროითაც კი უწევდათ წასვლა, ისინი თავიანთ სამკვიდრებელს ისე იყვნენ შეზრდილ-შესისხლხორცებულნი, რომ საბოლოოდ მაინც მშობლიურ მიწას მოაშურებდნენ. ლაზეთისადმი სიყვარულის ამ გრძნობას ერთ-ერთი სახალხო მთქმელი ლაზურად დაწერილ ლექსში ამ სიტყვებით გამოხატავს:

ლაზეთის ადგილები, ლაზური ენა,
 არ მინდა ცხოვრება მე შენგან შორს,
 მიყვარს შენი სიცილი, ტირილი,
 შავი დღეები მეტი არ გენახოს.
 მინდა, რომ იყოს ბევრი ქორწილი
 და გამრავლდეს ჩემი ქვეყანა,
 მინდა, რომ ყველა ლაზის კერაზე
 ისმოდეს [ძველი] სიმღერ (კალანდია 2008: 292).

ლაზური ფოლკლორის შემსწავლელ მკვლევართა დიდი ნაწილის მტკიცებით, მიუხედავად იმისა, რომ ლაზების უდიდესი ნაწილი ამჟამად ქართული სახელმწიფოს საზღვრებს გარეთაა მოქცეული, მათი „ეროვნული თვითშეგნება კვლავაც საერთო-ქართულია.“ თავიანთი ეროვნული მენტალიტეტით, ფოლკლორითა და მატერიალური თუ სულიერი კულტურის სხვა კომპონენტებით „ისინი თითქმის სრულად ემსგავსებიან თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებ სხვა ქართულ ეთნიკურ ჯგუფებს – ბორჩხლებს (ლივანელებს), მაჭახლებს, იმერხეველებს (შავეებს) და ასევე, ტაოელებს“ (ლაბაძე 2005: 221).

ყოველგვარი დაეჭვების გარეშე გამოთქმული ამ მოსაზრების ნათელსაყოფად მიხეილ ლაბაძეს საკმაოდ ბევრი არგუმენტი მოჰყავს თურქეთში მცხოვრებ ლაზთა იმ ფოლკლორული ტექსტებიდან, რომლებიც თავად მან ჩაინერა იქაურ სოფლებში სამეცნიერო მივლინებით ყოფნის დროს. ხსენებული მასალის გაანალიზების საფუძველზე იგი უსვამს ხაზს იმ გარემოებას, რომ „დღევანდელი თურქეთის ლაზები თავიანთ თავს, ისტორიულ-ეროვნული მახსოვრობიდან გამომდინარე, ქართულ სამყაროს მიაკუთვნებენ“ (იქვე).

ამის ერთ-ერთ უტყუარ არგუმენტად მკვლევარს გამორჩეულად პატივისცემილი ის დამოკიდებულებაც მიაჩნია, რასაც ლაზები თავიანთ ფოლკლორულ ტექსტებში დღემდე გამოხატავენ განსაკუთრებულ პატივისცემას თამარ მეფისადმი. როგორც მის მიერვე ჩანერილი ლაზური ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებიდანაც ნათლად ჩანს, ლაზები თამარ მეფეს წარმოშობით ლაზად მიიჩნევენ და „თითქმის ყველა ციხის, ხიდებისა თუ სალოცავების აგებას ლაზეთში უკლებლივ თამარს მიაწერენ. ამავე დროს, თურქეთის თითქმის ყველა ლაზურ სოფელში გაიგონებთ გადმოცემას იმის თაობაზე, რომ “მაფანულე თამარა” (ასე უწოდებენ მას ლაზები ამჟამად) სწორედ იქაა დაკრძალული და არა სხვაგან“ (ლაბაძე 2005: 225).

ლაზური ზეპირსიტყვიერების ერთ-ერთ მთავარ თემას ლაზების ტრაგიკული ხვედრის განზოგადებული ფორმით განცდა-გააზრება წარმოადგენს. კერძოდ, ლაზი სახალხო მთქმელები გულისტკივილს გამოხატავენ იმის გამო, რომ ისტორიულმა ავბედობამ მათი დიდი ნაწილი იძულებული გახადა საარსებო სახსრის საძიებლად მშობლიურ მიწა-წყალს მონყვეტოდა და უცხო რეგიონების მკვიდრი გამხდარიყო. თუმცა

ამ ტრაგიკულ მოვლენას მათ ცნობიერებაში ეროვნული თვითშეგნება არ ჩაუკლავს და ისინი კვლავაც რჩებოდნენ თავიანთი ლაბობის უღალატო ერთგულად.

ამ თემაზე შექმნილი ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები უაღრესად საინტერესო იმ თვალსაზრისითაცაა, რომ, ლაბ სახალხო მთქმელთა ხაზგასმით, მათი ჭირ-ვარამის გამზიარებელი ერთადერთი ხალხი მხოლოდ ქართველები არიან. მაგალითად, იოსებ ყიფშიძის მიერ 1917 წელს სოფელ კულედიბში ჩანერილ ერთ-ერთ ხალხურ ლექსში (თარგმნა ზურაბ თანდილაევამ) ლაბთა ტრაგიკული ისტორიული ხვედრი და ქართველებთან მათი ეთნიკური ერთობა ასეა გამოხატული:

ერთ-ორ სიტყვას გეტყვი და დანერე, ჩემო ძმაო.
ბავშვები სულ ამოწყდნენ, როგორ ვქნათ, ჩემო ძმაო?
დედა შვილს ეძახის და ვერ ხედავს, ჩემო ძმაო...
დაშლილი, დაფანტული ვართ, ჩემო ძმაო...
არც სახლი და არც კერა გვაქვს, ჩემო ძმაო...
ჩვენ ამგვარად მტირალი დავდივართ, ჩემო ძმაო.
მხარში ვინ მოგვიდგება, არ ვიცი, ჩემო ძმაო.
მხარში ამოგვიდექით ისევ თქვენ, ჩემო ძმაო!
საქართველოში ბევრია ჩვენი მეგობარი,
ძველ ქართველთა მოდგმა ვართ, თუ იცი, ჩვენო ძმაო?
დავინწყებულნი ვართ ჩვენ, ჩვენო ძველო ძმაო...

ლაბი, ქართველი, მეგრელი – ჩვენი ძმები ყველანი! (ლაბური პოეზია 2007: 91).

ქართველთა და ლაბთა ეროვნულ-ეთნიკურ ერთობას ესოდენი სიმკვეთრითა და დაუეჭვებლობით არა მარტო ლაბურ ზეპირსიტყვიერებაში ესმება ხაზი, არამედ თურქეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები ზოგიერთი ლაბი მწერლის შემოქმედების ცალკეულ ნიმუშებშიც. მაგალითად, რიზეს ვილაიეთის არდაშენის ილჩეს სოფელ დუთხეში 1960 წელს დაბადებული სელმა კოჩივა (1993-1994 წლებში იყო ლაბური ჟურნალის – „ოგნის“ სარედაქციო საბჭოს წევრი, 1992 წლიდან კი ლაბური ენისა და კულტურის დაცვის კავშირ „ლაბებურას“ გამგეობის წევრი იყო) თბილისისადმი, როგორც მისთვისაც მშობლიური ქალაქისადმი, თავის სიყვარულს შემდეგნაირად გამოხატავს:

ავფეთქდები და ერთხელაც გენვევი,
ნუთით მაინც სევდა გადამივლისო...
მეგზურივით გზაში წამოგენევი,
როგორიც ხარ, ისეთს გნატრობ, თბილისო!
წლები გადის, მაგრამ არ მაზინწყდები,
სურვილი მკლავს სანთლად ჩამოქნილისო...
მე უშენოდ სხვაგან ვერ დავმინდები,
როგორიც ხარ, ისეთს გნატრობ, თბილისო! (იქვე: 13).

მართალია, თავიანთი წარსულის გააზრების დროს ლაბი ავტორები ყურადღებას, უპირველეს ყოვლისა, თავიანთ ტრაგიკულ ისტორიულ

ხვედრზე ამახვილებენ, მაგრამ ამასთან ერთად იმ გარემოებასაც დაბეჭითებით უსვამენ ხაზს, ყველაფრის მიუხედავად მაინც რომ შეძლეს ეროვნული თავისთავადობის დაცვა და შენარჩუნება. მაგალითად, აი, როგორ წარმოსახავს ეროვნული სულისა და ფიზიკური გადარჩენისთვის საუკუნეების განმავლობაში პერმანენტულად მიმდინარე ბრძოლის ამ პროცესს ლაზი პოეტი იაშა ბაქრაძე (ბნკარედული თარგმანი თეა კალანდიასი).

ნეტავ, ჩვენ მუხის ჯიშისანი ვართ?

ასე დატანჯულნი მაინც არ ვიშლებით,

როგორც მუხის ფესვები არ კვდება,

ღმერთმა დაგვლოცა, ვიყავით და ვართ.

ყველას თავის სისხლი აწუხებს,

ყველას თავის სიხარული აქვს,

ყველას თავის დაჭერილი თევზი

სიხარულით კერასთან მიაქვს (ლაზური პოეზია 2007: 48).

ლაზთა და ქართველთა ეთნიკური ერთობის იდეა კიდევ უფრო მძლავრად გამოვლინდა საქართველოში მცხოვრები ლაზი პოეტების: ხასან ჰელიმიშისა და იაკობ (იაშა) თანდილაფას პოეტურ შემოქმედებაში.

მიუხედავად იმისა, რომ ხასან ჰელიმიშის შემოქმედებითი მემკვიდრეობიდან დღესდღეობით მხოლოდ მცირე ნაწილია ხელმისაწვდომი, უფრო მეტი კი ან დაკარგულად ითვლება, ანდა სამომავლოდაა მოსაძიებელი, ჩვენთვის ცნობილი მისი პოეტური ტექსტებიც საკმარისია იმ მნიშვნელოვანი ადგილის წარმოსაჩვენად, რომელიც ბოჰემური ცხოვრებით ნაცხოვრებმა და ტრაგიკული პიროვნული ხვედრის მქონე ამ მრავალმხრივმა შემოქმედმა დაიმკვიდრა ჩვენი სულიერი კულტურის ისტორიაში.

ხასან ჰელიმიში დაიბადა 1907 წელს ლაზეთის თურქულ ნაწილში მდებარე სოფელ ორთახოფაში, მენალის ოჯახში. სამწუხაროდ, ეკონომიკური სიდუხჭირის გამო ხასანს მხოლოდ პირველი საფეხურის სკოლა დაუმთავრებია, შემდეგ კი იძულებული გამხდარა, სწავლისთვის თავი დაენებებინა, მამის ხელობა შეესწავლა და მასთან ერთად ეშრომა საარსებო სახსრის მოსაპოვებლად.

ყოველდღიური მძიმე შრომის უღელში შებმული ხასანი ყმანვილკაცობი-დანვე დაუკავშირდა გასული საუკუნის 20-30-იანი წლების თურქეთში სოციალური და პოლიტიკური უსამართლობის წინააღმდეგ მებრძოლ ცნობილ თურქ პოეტს - ნაზიმ ჰიქმეთსა და მის თანამებრძოლებს და აქტიურ მონაწილეობას იღებდა მათ მიერ ორგანიზებულ ანტისახელისუფლებო გამოსვლებში. თურქეთის ხელისუფლების მიერ ამ რევოლუციური ძალების წინააღმდეგ იმხანად გატარებული რეპრესიებისაგან თავის დახსნის მიზნით, ხ. ჰელიმიში იძულებული გახდა 1932 წელს მშობლიური სოფელი დაეტოვებინა და არალეგალური გზით ბათუმში გადმოსულიყო.

ბათუმს თავშეფარებული პოეტი ხანმოკლე დროის განმავლობაში ტყავის ქარხანაში მუშაობდა, 1933 წელს კი აჭარასა და აფხაზეთში მცხოვრები ლაზი ახალგაზრდების რამდენიმე კაცთან ჯგუფთან ერთად ქალაქ ლენინგრადში (ახლანდელ სანკტ-პეტერბურგში) გააგზავნეს საბჭოთა კავშირის ცენტრალურ აღმასრულებელ კომიტეტთან არსებულ ეროვნულ უმცირესობათა კურსებზე სასწავლებლად.

ყველგან, სადაც კი პოეტს ცხოვრება უხდებოდა, ირგვლივ უმეტესწილად იქ მყოფი ლაზები ჰყავდა შემოკრებილი და ფაქტობრივად ლაზური მიკროსამყარო ჰქონდა შექმნილი. ლაზური პოეტური და მუსიკალურ-ქორეოგრაფიული ფოლკლორის შესანიშნავად მცოდნესა და თავადაც კარგ იმპროვიზატორს ლენინგრადში ლაზი სტუდენტებისაგან ხალხური სიმღერების შემსრულებელი გუნდიც კი ჩამოუყალიბებია.

სამწუხაროდ, ლენინგრადში სწავლის პერიოდში ხ. ჰელიმიში ტრამვიდან ჩამოვარდა და ცალი ფეხი დაკარგა. 1936 წელს ხსენებული კურსები დაიხურა, რის გამოც პოეტი ბათუმში დაბრუნდა, დაოჯახდა და იქვე გააგრძელა ცხოვრება.

1949 წელს ხ. ჰელიმიში, როგორც პოლიტიკურად „საეჭვო და არასაიმედო“ კაცი, დააპატიმრეს და ოჯახთან ერთად ექვსი წლით გადაასახლეს ციმბირში, ნარიმის მხარის ქალაქ ვასიუგანში. 1954 წელს პატიმრობიდან განთავისუფლებული ხასანი კვლავ საქართველოში ბრუნდება და ჯერ ბათუმში სახლდება, შემდეგ კი – სოხუმში.

ცნობილმა თურქოლოგმა, პროფ. სერგი ჯიქიამ ხ. ჰელიმიში 1961 წელს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში მიიწვია თურქული ენის მასწავლებლად აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტზე, სადაც იგი 1967 წლამდე, პენსიაში გასვლამდე, მუშაობდა. თბილისში ცხოვრების პერიოდში, უნივერსიტეტში მუშაობის დროსაც და შემდგომაც, პოეტი უნივერსიტეტის სტუდენტების საერთო საცხოვრებლის ერთ პატარა ოთახში ცხოვრობდა და საარსებო სახსრის მოსაპოვებლად კვლავაც მისი ბავშვობის დროინდელ ხელობას – მეწაღეობას ეწეოდა. ოჯახურ სალონად ქცეულ ამ პატარა სტუდენტურ საცხოვრებელში ხშირად იკრიბებოდნენ თანამედროვეთა მიერ სათანადოდ დაუფასებელი ამ დიდი ხელოვანის როგორც თბილისელი მეგობრები, ისე ლაზი სტუდენტები.

ხ. ჰელიმიშის ბიოგრაფის – ზ. თანდილაშვილს ცნობით, პენსიაში გასულ პოეტს მოულოდნელად დედა წვევია სტუმრად. „იგი ტურისტული ვიზით თურქეთიდან სპეციალურად ჩამოვიდა თბილისში შვილის სანახავად. ოთხი ათეული წლის განმავლობაში ერთმანეთის უნახავი დედა-შვილის შეხვედრას, ბუნებრივია, თან ახლდა სიხარულის ცრემლებიც, მაგრამ ცალფეხა, მარტოხელა, არაფრისმქონე შვილის შემხედვარე დედას თანდათან მწარე ცრემლებიც მოსჭარბებია და ბოლოს, თურქეთში დაბრუნების დღე რომ დამდგარა, ხმამაღლა ატირებულა. მოხუცებული დედა კარგად გრძნობდა, რომ ასაკის გამო მომავალში შვილთან კვლავ შეხვედრა ნაკლებ სარწმუნო იყო. ამას ხასანიც კარგად ხედავდა და

გრძნობდა, რომ პირველად ჭაბუკობისას მშობლებისა და მშობლიური მხარის მიტოვების, ხოლო შემდეგ ციმბირში გადასახლების შედეგად გადატანილ ჭრილობებს ახლა დედასთან სამუდამოდ განშორება მესამე და ყველაზე უფრო მძიმე ჭრილობას მატებდა. ამ გარემოებამ ათქმევინა პოეტს:

დარდი უკვე მესამეჯერ მზარავს,
დედაო ჩემო, ტირილი კმარა!
სანამ ცოცხალი ვარ, არ დამიტირო,
დაო, ფრთხილად შემიხვიე იარა!”

ბ. ჰელიმიში გარდაიცვალა 1976 წელს. ანდერძის თანახმად, მისი ნეშტი სარტუში გადასვენეს და სამუდამო განსასვენებელი ისეთ ადგილზე მიუჩინეს, საიდანაც კარგად მოსჩანს როგორც ორად გაყოფილი ამ პატარა სოფლის აქეთა და იქითა მხარეები, ისე შავი ზღვის მშობლიური და უკიდევანო სივრცე (ბ. ჰელიმიშის ბიოგრაფიის შესახებ იხ. ზ. თანდილაშვილს წერილი წიგნში: ჰელიმიში, 2005).

მიუხედავად ლიტერატურული თვალსაზრისით მეტად მნიშვნელოვანი იმ ღვაწლისა, რომელიც ბ. ჰელიმიშს, როგორც ლაზური პოეტური სიტყვის ერთ-ერთ ფუძემდებელს, აქვს დამკვიდრებული ქართული მწერლობის ისტორიაში, მის მრავალმხრივ შემოქმედებით შესაძლებლობათა გამომვლენ უმთავრეს უანრად, პირველ ყოვლისა, მაინც მხატვრობა იქცა. ამ უანრში შექმნილი მისი მემკვიდრეობის პროფესიონალ შემფასებელთა ხაზგასმით, თავისი პიროვნული ცხოვრებითაც და შემოქმედებითი სამყაროს სპეციფიკითაც ხასან ჰელიმიშს ბევრი რამ აქვს საერთო ნიკო ფიროსმანთან.

როგორ ზემოთ ითქვა, მხატვრობა გამონაკლისი არ ყოფილა და ხასან ჰელიმიშის მრავალმხრივ შემოქმედებით შესაძლებლობათა წარმოჩენის ერთ-ერთ მთავარ უანრად პოეზიაც იქცა. მართალია, მისი პოეტური შემოქმედების ჩვენთვის ცნობილ ნიმუშთა უმეტესობა ლაზურადაა შექმნილი, მცირე ნაწილი – თურქულად, ქართულად კი მას მხოლოდ ერთი ლექსი აქვს დანერგილი, იგი მაინც ქართული წიაღიდან ამოზრდილ პოეტს წარმოადგენს. ბ. ჰელიმიშის პოეტური სამყაროს ამგვარი შეფასებისთვის მყარ საფუძველს უწინარესად მის ლექსებში ემოციური სიმძაფრით გამოვლენილი ის ეროვნული თვალთახედვა ქმნის, რომლის მიხედვითაც იგი ლაზრეს ქართული სამყაროს სისხლხორცეულ ნაწილად წარმოაჩენს, ლაზსა და ქართველს კი ერთი ეთნიკური ფუძიდან აღმოცენებულ ორ მოძმე ხალხად მიიჩნევს. მაგალითად, 1949 წელს, გადასახლებაში ყოფნისას, დანერგილ ლექსში „ამული ვარ“ პოეტი გარკვევით აღნიშნავდა: „ლაზი ვარ მე, ლაზი – ქართველი, ჭანი!”

მიუხედავად იმისა, რომ ბ. ჰელიმიშის პოეტური სამყარო თემატურად მრავალფეროვანია, მისი შემოქმედებისადმი ინტერესს, უპირველეს ყოვლისა, მაინც ლაზრეთთან დაკავშირებული ეროვნული ტკივილის გამოხატვა განაპირობებს. ამ ტკივილის განმსაზღვრელ უმთავრეს

საფუძველს უწინარესად ის ფაქტი წარმოადგენს, რომ მისი მშობლიური მხარე იმხანად ორ დამპყრობელ სახელმწიფოს – თურქეთსა და საბჭოთა კავშირს შორის გავლებული საზღვრის შედეგად ერთმანეთისაგან უმტკიცესად გამიჯნულ ორ ნაწილად იყო გაყოფილი.

საზღვრის იქითა მხარეს დაბადებული და შემდგომში აქეთა მხარეს დამკვიდრებული პოეტის მიერ ლაზეთის ყოველი წარმოსახვა სწორედ ამ ტრაგიკულ მოვლენასთანაა დაკავშირებული და ერთმანეთისაგან ხელოვნური ბარიერით გათიშულ ძმებს შორის ეროვნული ერთობის აღდგენის მძაფრი სურვილითაა ნასაზრდოები. მაგალითად, აი, როგორაა გამოხატული ეს დაუმცხრალი ეროვნული ტკივილი სოფელ სარფის ორად გამყოფი ღელისადმი მიძღვნილ ლექსში:

საზღვრის ღელეო, საზღვარი არ ხარ,
შენ ორ ძმას შორის ცრემლი ხარ ცხარე,
შენც ხომ ჩემსავით გულდამწვარი ხარ,
ასე უგულოდ ზღვას ჩამდინარე.
ძმათა გაყოფა ვინ დაგასწავლა?
მე გული კვლავაც დამრჩა მცხუნვარი.
ვერ გააცია ციმბირის ყინვამ,
კვლავ ცოცხალია, გაუხუნარი!..
არ დამიკარგავს ერთგული გული,
უცხოობამ ვერ გადამაშენა,
ტანჯულ სხეულში კვლავ მიდგას სული,
რათა ლაზურად გიმღერო შენა.

განსხავებით ხასან ჰელიმიშისაგან, რომელიც ლექსებს უმთავრესად ლაზურად წერდა, ი. თანდილავა თავის პოეტურ გულისთქმას ქართულ ენაზე შექმნილი პოეტური ქმნილებებით გამოხატავს, ლაზურად კი ძალზე იშვიათად წერს.

არ გადავაჭარბებ, თუ ვიტყვი, რომ ი. თანდილავა უშუალოდ ლაზური წიალიდან ამოზრდილი პირველი პროფესიონალი ქართველი პოეტია, რომელიც მშობლიურ წიაღს იძულებით მონყვეტილი ლაზი მოძმეების ეროვნულ გულისთქმას გამოხატავს. თავისი პოეტური შემოქმედებითაც და აქტიური პრაქტიკული საქმიანობითაც იგი იმ ლაზ მოღვაწეთა მიერ დამკვიდრებულ ტრადიციათა ღირსეული მემკვიდრე და გამგრძელებელია, რომელთა რწმენითაც ლაზები ზოგადქართული ეთნოსის სისხლხორცეულ ნაწილს წარმოადგენენ ენობრივადაც, ეროვნული ცნობიერებითაც, ადათ-ტრადიციებითაც და მრავალსაუკუნოვანი ერთობლივი წარსულითაც.

ისტორიული ავბედობის გამო ლაზეთის ორად გაყოფით განპირობებულ მძაფრ ეროვნულ ტკივილს ი. თანდილავა ყველაზე მეტად მშობლიური სარფისადმი მიძღვნილ ლექსებში გამოხატავს ხოლმე. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ტკივილი მთელ მის შემოქმედებასაც მსჭვალავს განსაკუთრებული სიმძაფრით, იგი ამ ტკივილს ყველაზე

ემოციურად, უპირველეს ყოვლისა, მაინც სწორედ სარფს, როგორც ზემოთ ხსენებული ტრაგიკული მოვლენის სიმბოლოდ ქცეულ ადგილს, უკავშირებს. მაგალითად:

ქვეყნად ტკივილია მრავალი, სარფიც ტკივილია ერთი.

სად ვპოვო მისი წამალი, მითხარით, შევინდობთ ღმერთი.

ძმას უშველეთო ჭირში, ეს სიბრძნე ოდითგან მესმის.

ვუშველო? შველა მიჭირს, შორსაა მუხის ფესვი.

ბევრი შეეჩვია თითქოს ყოფას, ფუი ამგვარ ყოფას,

ჰამლეტს გამახსენებს ზოგჯერ, ვფიქრობ, ყოფნას თუ არყოფნას,

ჩქარა შევუბეროთ სული ბუხარში ნადებ ნალვერდალს,

თორემ გაგვიცივდა გული, გული წაგვიღვეს ნალველთა.

მიუხედავად იმისა, რომ ი. თანდილაგას პოეტური ხოტბის საგანს უმთავრესად ერთიანი და ცალკეულ მხარეებად და კუთხეებად დაუნაწევრებელი საქართველო წარმოადგენს, მშობლიური ლაზეთისადმი მისი სიყვარული, სავსებით ბუნებრივად და ლოგიკურად, მაინც განსაკუთრებით გამოჩნეულია და მიკერძოებულად სუბიექტური. მაგალითად:

მიყვარს სვანეთი, აფხაზეთი, რაჭა, შატილი...

მაინც ლაზიკას ისტორიის ჯურღმულში ვეძებ.

ერთი მტკაველი მეყოფოდა კიდევ მანძილი,

რომ ასე მწარედ არ მეტირა საკუთარ ბედზე.

ი. თანდილაგას პიროვნული დამოკიდებულება საზღვრის მიღმა დარჩენილი მოძმეებისადმი შეიძლება გულის ორად გახლეჩის შედეგად წარმოქმნილ იმ ტკივილს შევადაროთ, რომელსაც დრო ვერც ვერასოდეს განკურნავს და ვერც ვერასოდეს გააყუჩებს. მისი საუკეთესო ლექსების შექმნის საფუძველი, უწინარეს ყოვლისა, სწორედ ამ ტკივილის წიაღში დევს, იმ ტკივილისა, რომელსაც საზღვრის აქეთა მხარეს მდებარე სარფიდან სულ რაღაც “ერთი მტკაველით” დაშორებულ და სხვა სახელმწიფოს მიერ მისაკუთრებულ იმ მიწაზე მცხოვრებ მოძმეებთან არა მარტო ფიზიკური სიშორე წარმოქმნის, არამედ სულიერი გაუცხოებაც.

თუმცა პოეტის ლაზური ციკლის იმ ლექსებში, რომლებიც საზღვრის იქითა მხარეს მცხოვრებ მოძმეებთან დამაკავშირებელი გზის გახსნის შემდგომ პერიოდშია დაწერილი, იმის იმედიანი მოლოდინიც ჩნდება, მომავალში საუკუნეთა წინათ ჩატეხილი ხიდი რომ აღდგება და ერთ ეროვნულ მთლიანობად ქცეული „ლაზური გენი“ „ქართლის ცხოვრების“ დიდ წიგნში კვლავაც დაიმკვიდრებს მისთვის კუთვნილ ღირსეულ ადგილს.

სწორედ ამ რწმენის პოეტურ დეკლარირებას წარმოადგენს ლექსი „მაკრიალი“, რომლითაც ავტორი, ამჯერად ქემალ ფაშად წოდებულ ამ სოფელში მცხოვრებ მოძმესთან ერთად შავი ზღვის ნაპირზე განმარტოებული, იმ სანატრელი დღის დადგომამდე მათ ერთობლივ ოცნებას გამოხატავს, როცა „პონტოს ზღვაზე კვლავ ავარდება აფრა ლაზური:“

ღმერთმა გვიმრავლოს საქმენი და იმ დიდი მადლით
ერთი მტკაველით გაგვეზარდოს მაინც მამული
და დიდ დავთარში, რასაც ჰქვია „ცხოვრება ქართლის,“
ეკეთებინოს ჩვენს ლაზთა გენს საქმე ქართული.

სამწუხაროდ, ისტორიული ავბედობის გამო ჩვენი ქვეყნის ფარგლებს გარეთ მცხოვრებ ლაზთა დიდი ნაწილი დღეს უკვე სხვაგვარად ფიქრობს, ქართულ ეთნოსთან მათ გენეტიკურ სიახლოვეს ეჭვის თვალთ უყურებს და ჩვენს ეროვნულ ერთობას ზემოთ დამონმებული პოეტური ტექსტების შემქმნელთა თვალთახედვით აღარ აფასებს. ეს გულსატკენი რეალობა ლოგიკური შედეგი აღმოჩნდა ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ქართული სივრცისგან მათი იძულებითი მონყვეტისა, რასაც ლაზთა არცთუ მცირე ნაწილის ეროვნული ცნობიერების ტრანსფორმაციაც მოჰყვა.

თუმცა ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდგომ პერიოდში იმის პერსპექტივაც ჩნდება რეალურად, ამჟამად უმთავრესად თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრებ ლაზთა გარკვეული ნაწილი უფრო მეტად რომ ჩაუღრმავდება საკუთარი ისტორიისწილს, რაც მყარსაფუძველს შექმნის ქართველურსამყაროსთან ისტორიულ ავბედობათა გამო საუკუნეების განმავლობაში განწყვეტილი ერთობის აღსადგენად და კიდევ უფრო მეტად განსამტკიცებლად.

დამონმებული ლიტერატურა

თანდილავა 1972: თანდილავა ზ., ლაზური ხალხური პოეზია. ბათუმი, 1972.

კალანდია 2008: კალანდია თ., ლაზური ტექსტები (ბნკარედული თარგმანით). თბილისი, 2008.

კარტოზია 1993: კარტოზია გ., ლაზური ტექსტები, II. თბილისი, 1993.

ლაბაძე 2005: ლაბაძე მ., ქართველთა ეროვნული ერთიანობის ანარეკლი თურქეთის ლაზთა ფოლკლორში. უერთნალი ქართველური მემკვიდრეობა, ტ. IX. ქუთაისი, 2005.

ლაზური პოეზია 2007: ლაზური პოეზია. 100 ლაზური ლექსი. შემდგენელი თეა კალანდია. თბილისი, 2007.

ნარკვევები 2008: სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. აჭარა, III. ბათუმი, 2008.

ფუტკარაძე... 2017: ფუტკარაძე ტ., თანდილავა ი., ლაბაძე მ., ლაზეთის მკვიდრ ქართველთა (ლაზთა) ენობრივ-ეთნიკური იდენტობის საკითხები. უერთნალი ქართველოლოგიის აქტუალური საკითხები. თბილისი, 2017.

ჰელიმიში 2005: ჰელიმიში ს.. ლექსები. მასალა შეკრიბა, კრებული შეადგინა, შენიშვნები და კომენტარები დაურთო ზ. თანდილავამ. ბათუმი, 2005.